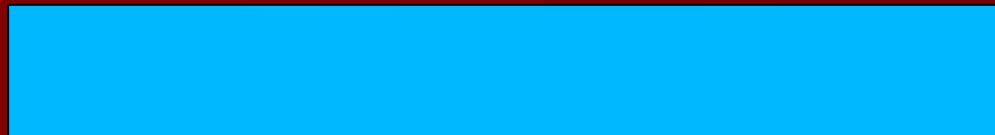

Historia miast w Polsce

Ogólna charakterystyka miast zabytkowych

Miasto to historycznie ukształtowany typ osiedla, wyznaczony istnieniem społeczności, skoncentrowanej na obszarze o odmienniej organizacji, uznanej i określonej prawnie.

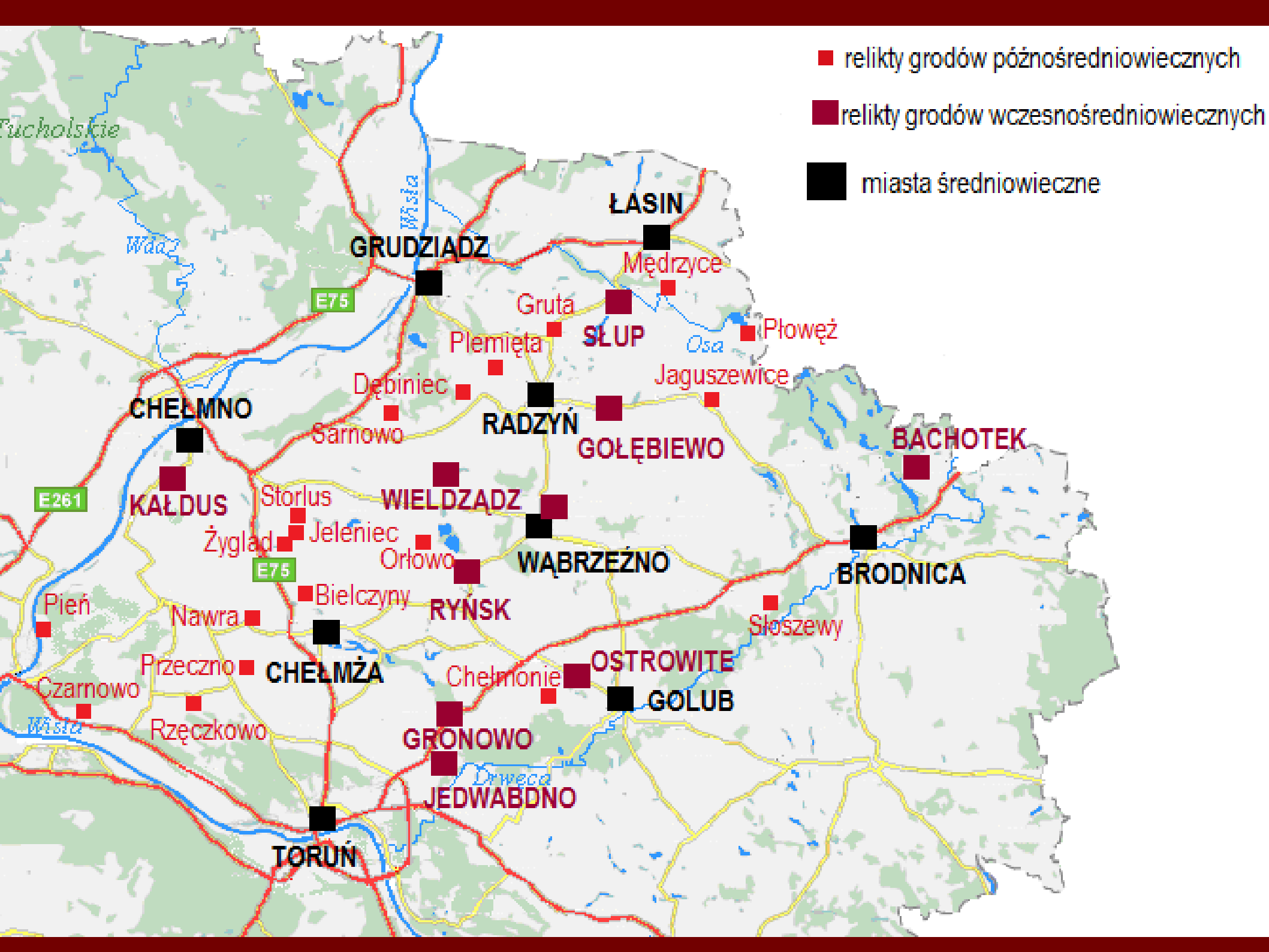
■ Wiek VIII-X:

- Gródki / grody stożkowate

■ Wiek XI-XII:

- Słowiańskie osady otwarte

- Grody, podgrodzia > Grodziska

Grodzisko Talerzyk w Topolnie, ok. IX w.

Dolina Dolnej Wisły
Grodzisko Talerzyk

www.turystyka.torun.pl

Grodzisko w Ostrowitem - Napolu

ok. 950 – 1217 r.

Na rozległych obszarach pierwszego państwa polskiego sieć wczesnomiejska, złożona z grodów i podgrodzi kształtowała się różnie, stosownie do gęstości osadnictwa i innych czynników sprzyjających wytwarzaniu się skupień ludności przeważnie nierolniczej.

Najważniejsze grody/podgrodzia okresu około X w.:

- Szczecin, zał. IX/X w.
- Wolin, zał. VIII/IX w.
- Kamień Pomorski, pocz. X w.
- Kołobrzeg, IX w.
- Gniezno, koniec VIII w., rozb. IX, X w.
- Poznań, koniec IX w.
- Kruszwica, IX w.
- Chełmno (Kałdus), poł. X w.
- Włocławek (Włodzisław), XI w.
- Płock, koniec X w.
- Sandomierz, X – XI w.
- Kraków (Wawel), X w.
- Wrocław, koniec X w.
- Gdańsk, X w.
- Giecz, Legnica, Głogów, Opole, Kalisz, Sieradz, Łęczyca, Wiślica, Lublin, Przemyśl

Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie koło Wrześni (Wielkopolska)

Rekonstrukcja grodu w Gnieźnie

Wielka reforma miejska w pocz. XIII w.
Na przełomie XII i XIII w. na gruncie osad targowych stopniowo
powstawały miasta, zanikały podgrodzia.

Pod koniec XII w. istniało ok. 100 grodów na obecnych ziemiach polskich

Rozpoczęła się akcja lokacji miast:

- Nadawania grodom praw miejskich
- Zakładanie nowych miast na surowym korzeniu, związana z działalnością kolonizacyjną wielkich feudałów

Najstarsze lokacje na obecnych ziemiach polskich

- Złotoryja, przed 1211, magdeburskie
- Środa Śląska, ok. 1210, średzkie
- Lwówek Śląski, Opole, Racibórz 1217, średzkie
- Nysa, Cieszyn, 1223, flamandzkie
- Wrocław, 1214? 1226?
- Świebodzice, 1228
- Strzelno, 1231?
- Głuchołazy, 1232, średzkie
- Toruń, Chełmno, 1233 (1232), chełmińskie

Prawa lokacyjne

- Magdeburskie, Złotoryja, 1211
- Średzkie, Środa Śląska, ok. 1210 (1214)
(magdeburskie + flamandzkie + miejscowe)
Sąd wyższy prawa w Magdeburgu, od 1356 też na Wawelu
- Chełmińskie, Chełmno, Toruń, 1233 (1232)
(magdeburskie + miejscowe)
Sąd wyższy w Chełmnie, w 1458 przeniesiony do Torunia i Królewca
- Poznańskie, Poznań, 1253
(magdeburskie + miejscowe)
- Flamandzkie, Racibórz 1217, Nysa 1223

Przywilej chełmiński > prawo chełmińskie

- 28. grudnia 1233 (1232) wydano przywilej chełmiński dla Chełmna i Torunia
- 1. października 1251 odnowienie przywileju dla Chełmna i Torunia
- 13. sierpnia 1264 lokacja Nowego Miasta Toruń

(Toruń > Stare Miasto Toruń)

Herman Balk

FRATER HERMANNUS BALK PRIMUS VISTULA
CUM EXERCITU SUPERATO, INFIDELIS BORUS
SIA DOMITOR, AC IBIDEM ORDINIS TEUTONICI
MAGISTER GENERALIS, TORUNII BIS ARCHITEC
TUS, DEMUM HUIUS PAROCHIALIS ECCLESIAE S.

S. IOANNIS BAPTISTAE AC IO.
ANNIS APOSTOLI ET EVANGE
LISTAE FUNDATOR. A:1231.

Herman von Salza

www.turystyka.torun.pl | www.visittorun.pl

Frater Hermannus de Salza // Magister
Domus Theutonice Hospitalis S. Marice in Ieru
salem. Primus Civitatis Culmensis A:1253 Privile
gium concessit. Ecclesiam in Culinne e fundamentis
erigi ordinavit, dote munifice providit, ac ipsam Civita
tem Culmensis A:1256 restauravit.

Odnowienie lokacji dla Chełmna i Torunia, 1251 wlk. Mistrz Eberhard de Sayne

Colmische Recht.

CICERO.

Magna est vis vetustatis & con-
suetudinis.

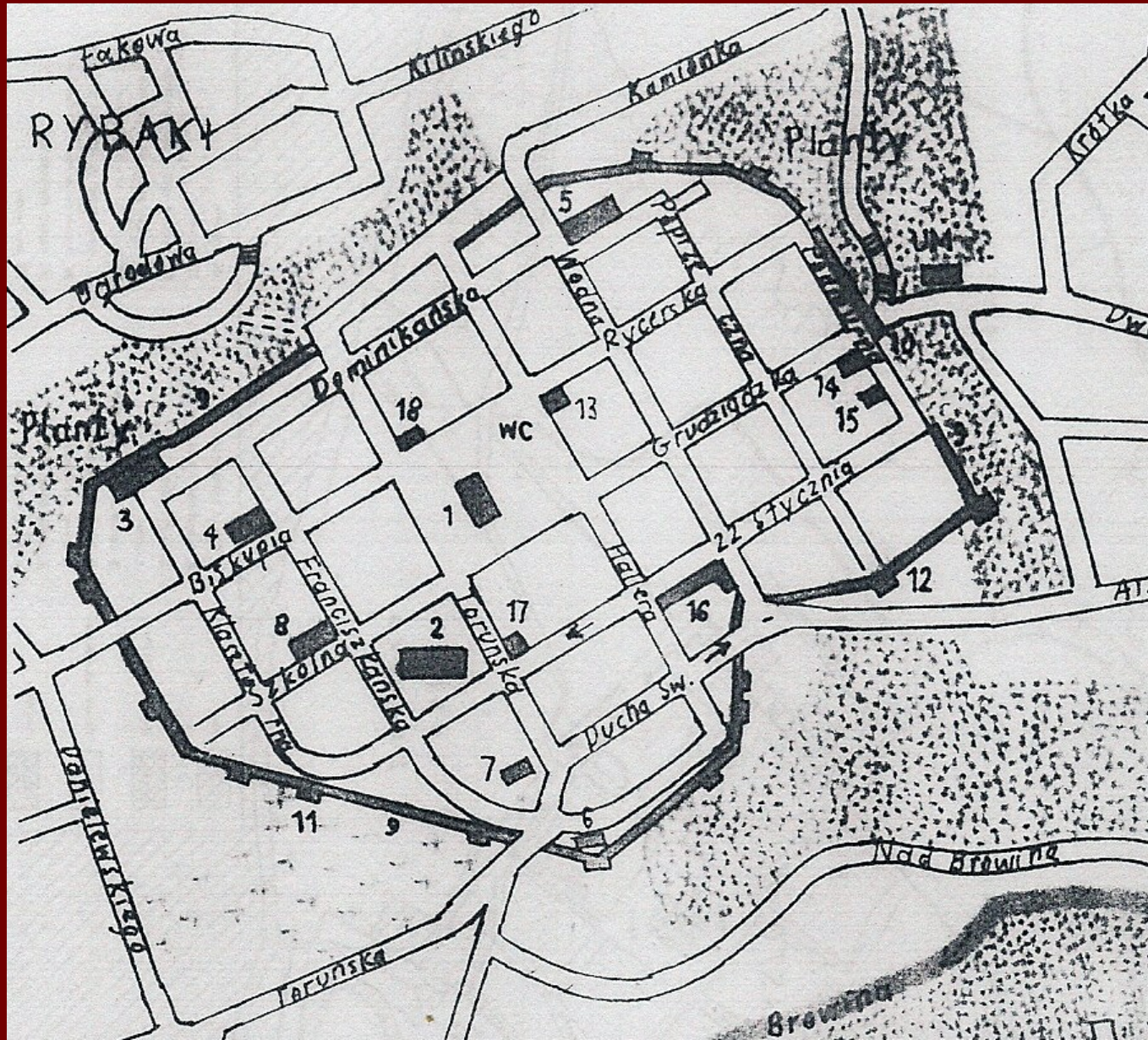

1584.

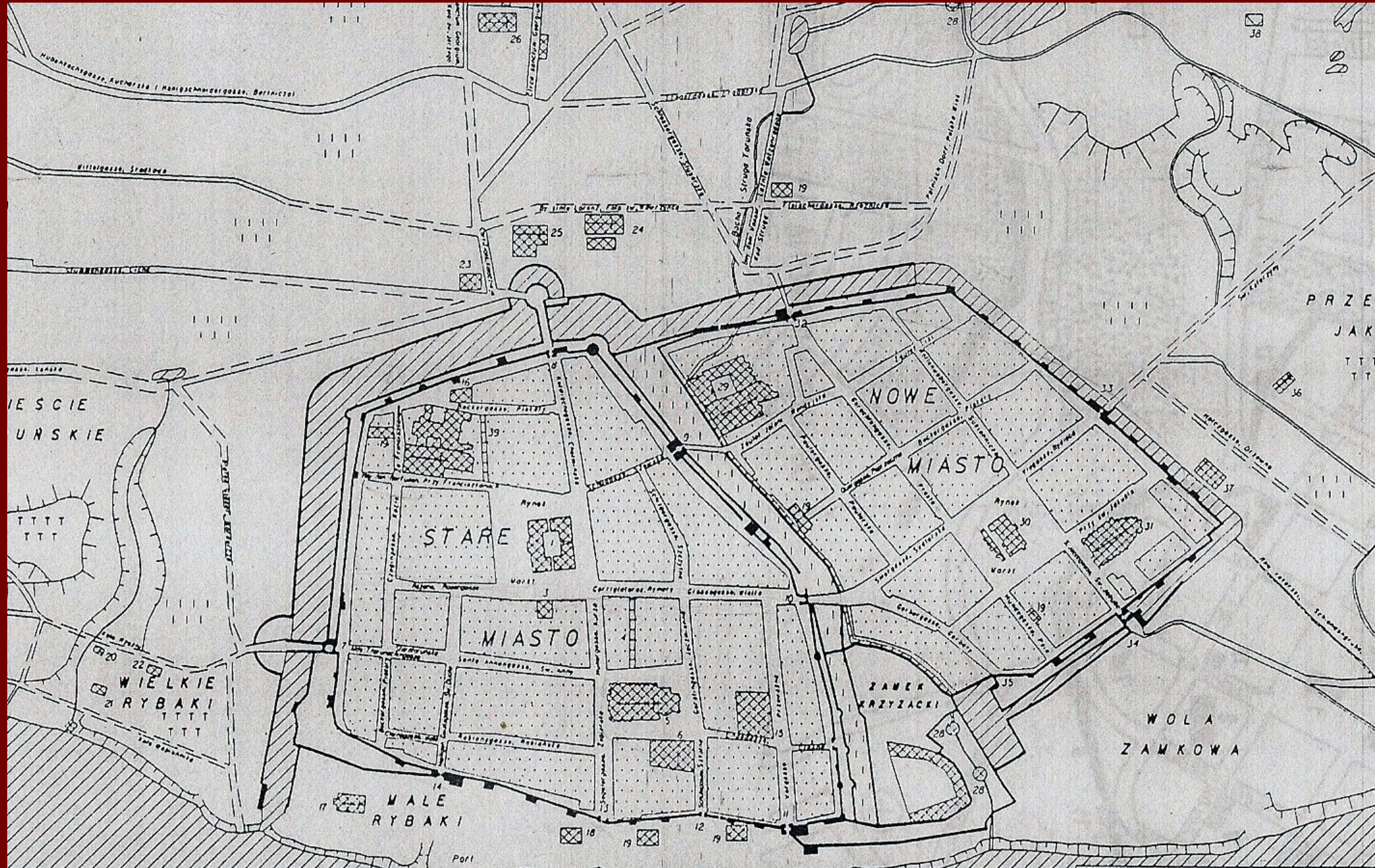
Das alte
Colmische
Recht,
Toruń, 1584

Miasta zakładane w ramach planowej akcji kolonizacyjnej miały najczęściej regularne rozplanowanie urbanistyczne

	Woda	1. Ruśń staromiejska
	Budynki publiczne	2. Kościół NMP i klasztor
	Tereny zabudowane	3. Dwór Artusa
	Kościół	4. Jaki
		5. Różańca parafialny
		6. Szkoła staromiejska
		7. Brama Starożytna
		8. Brama Chlebnicka
		9. Brama Piłkarska

TorunTour.pl

Odkryta XV-wieczna brukowana droga - ul. Zaulek Kołodziejski

Fotografia dzięki uprzejmości Lidii Grzeszkiewicz-Kotlewskiej prowadzącej nadzór archeologiczny

TorunTour.pl

TorunTour.pl

Patynki, XIV w., odnalezione w średniowiecznym szambie na posesji ul. Bankowa 14/16 na Starym Mieście w Toruniu w czasie prac archeologicznych w 1995 r.

Miasto w epoce średniowiecznej Europy jest szczególnym organizmem społecznym, osiągającym znaczenie, jakiego nie miało nigdy wcześniej w historii

Mieszczanie jako stan (minores). Grupy

społeczne:

- * prawo obywatelstwa miejskiego:
  - patrycjat (burmistrzowie, rada, kupcy, piwowarzy, literati)
  - pospólstwo (rzemieślnicy > cechy, kupcy, szyprowie; Drugi i Trzeci Ordynek)
- * plebs (biedota, czeladnicy, wyrobnicy)
- * margines (żebracy, włóczędzy, prostytutki, luźni)

Mieszczanie jako stan (minores). Grupy

zawodowe:

- handel: kupcy (międzynarodowi hurtownicy (korzenie, miedź, sukno, skóry i in.), drobni kramarze): gildie, bractwa
- produkcja: rzemieślnicy (mistrzowie): cechy (sukiennicy, kuśnierze, piwowarzy, złotnicy), czeladnicy, uczniowie. (Partacze)
- > artyści (złotnicy, malarze, zegarmistrzowie)
- elita intelektualna (*literati*): pisarze, dr medycyny, filozofii, praw, prawnicy, aptekarze)

Mieszczanie jako stan (minores). Grupy etniczne Torunia:

- - koniec XIV w.:
  - Stare Miasto Toruń: polskojęzyczni: 7%
  - Przedmieścia (StM + NwM): polskojęzyczni: 20%
- - 1455 r.:
  - Miasto: polskojęzyczni: 24%
  - Przedmieścia: polskojęzyczny: > 50%
- - poł. XVIII w.: polskojęzyczni: 60%

Największe miasta w XIV w.

na obszarze ob. Polski

- Ludność średniej wielkości miasta w XIV w. wynosiła ok. 1-2 tys. mieszkańców
- Największe z miast w tys. mieszkańców to:
  - Wrocław 17 (20)
  - Toruń 15 (20)
  - Kraków 15 (20)
  - Głogów 11
  - Gdańsk, Świdnica 10
  - Poznań 4

W Europie

- Paryż 200
- Wenecja, Genua, Mediolan 100
- Gandawa 55
- Konstantynopol 45
- Lubeka 40
- Brugia 35
- Praga, Londyn 33

W pracy „Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej”, 1986, prof. Henryk Samsonowicz proponuje dla 688 miast z terenów Polski ok. 1500 r. kryterium określenia wielkości wg zasięgu geograficznego kontaktów danego miasta:

- I. Miasta wielkie - do 3000 km
(Kraków, Poznań, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Wrocław);
- II. Miasta duże - do 450 km
(m.in. Łęczyca, Kalisz, Sieradz, Płock, Pułtusk, Rawa, Sandomierz);
- III. Miasta średnie - do 100 km
(m.in. Serock, Czerwińsk, Bydgoszcz);
- IV. Miasta małe - do 20 km

Miasta z grupy III i IV stanowiły 86% wszystkich miast

Położenie i rozplanowanie Starego Miasta Torunia było całkowicie podporządkowane idei lądowego i rzeczno-transportu. „Na całej długości Wisły tylko jedno jedyne miasto ma plan związany integralnie z linią brzegu i jego funkcją lądowo-wodnego transportu, *miasto jak z rąbka wywinął osobne, na wszem ozdobne*” - pisał o Toruniu urbanista inż. Ignacy Tłoczek w 1971 r.

Zasadniczy wpływ na ukształtowanie rozplanowania Torunia miały dwie główne jego funkcje: przeprawa przez Wisłę i port.

AUSBREITUNG DER HANSA UM DAS JAHR 1400

**Plan des hansestädtischen
Stahlhofes zu London
im Jahre 1667.**
(Nach einem Stiche des Wenzel
Hollar von Prag)
Maßstab 1:2 000.

1. Themas-Stiege.
2. Hausmeister-Quartier.
3. Brau- und Küch.
4. Auto teutoniarum.
5. Thurm.
6. Ratsstube.
7. Garten.
8. Rheinisches Wein-Haus.
9. Winter-Saal.
10. Strassen-Platze.
11. Wingoos getein.
12. Gang nach der Themse.
13. Gänge.
14. Rathaus bei der Allerheiligen Kirche.
15. Wohnungen.
16. Wohnungen über den Gängen.

Städte der Hanza:

Wend. u. Pomm. Städte	Schwedische Städte
Sächsische Städte	Niederländ.
Märkische	Preussische
Livländ.	Westfälische

*Auswärtige Kontore der Hanza sind doppelt roth, in denen die Hanza Faktorien hatte oder privilegiert besass, sind einfach roth unterstrichen.
Städte, welche nach dem Ende des 14. Jahrhunderts der Hanza beitraten, sind schwarz unterstrichen.
Städte, welche der Hanza überhaupt nicht angehörten, sind in Cur-sivschrift angegeben, z. B. Würzburg.*

Maßstab 1:600 000.
Kilometer (111,3 F.)

Wielkie Miasta Pruskie

Wielkie Miasta Pruskie

Taki zestaw trzech herbów to charakterystyczna i wymowna dla renesansowego Torunia kompozycja zaznaczająca wspólny związek tych ziem, a pojawiająca się jeszcze w innych miejscach – budynkach municypalnych i obiektach publicznych. Podobne kompozycje były eksponowane w pozostałych dwóch Wielkich Miastach Pruskich i zawierały oczywiście miejscowe herby miejskie. W ten sposób zawsze podkreślano nierozzerwalny związek tych terytoriów i jednocześnie ich odrębność w Królestwie Polskim.

seiner Stadt und Lande wasserreich, Und alles wird darobse in voller Blüte

10

75

Wielkie Miasta Pruskie

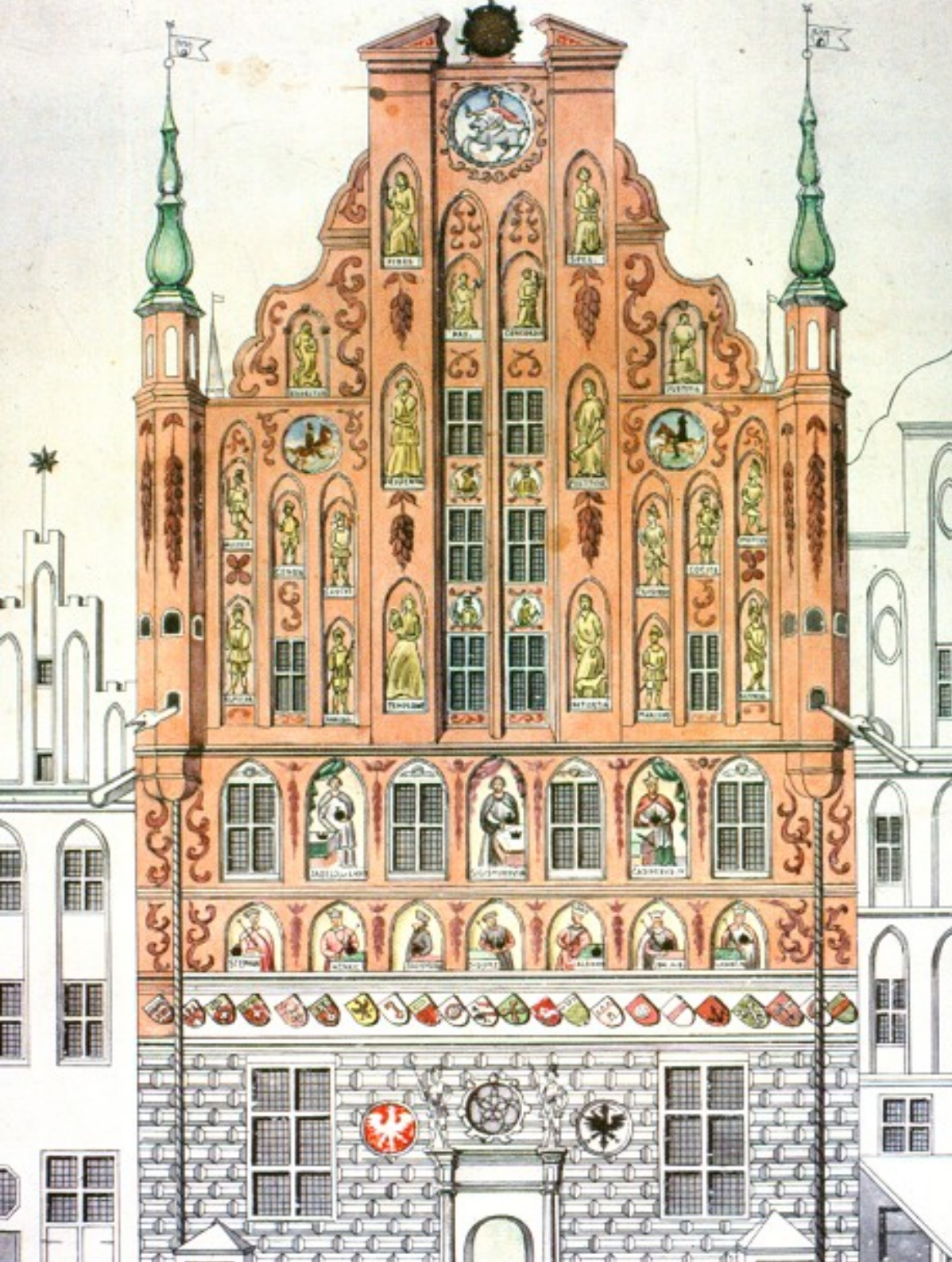

18 maja 1506 r. król Aleksander Jagiellończyk wydał przywilej pozwalający władzom miasta Torunia po wsze czasy na używanie koloru czerwonego, zastrzeżonego jedynie dla króla. Od tej chwili toruńskie pieczęcie wyciskane były w czerwonym wosku, laku bądź tuszu, co dodawało miastu splendoru.

Czerwieni używano także w znakach, insygniach, napisach, pierścieniach, obrazach, sztandarach, namiotach, tarczach, dokumentach i ozdobach oraz podczas uroczystości.

Wśród fundatorów patrycjuszowskich i Rad wielkich miast pruskich rozkwitał w ramach kalwinizmu specyficzny północnoeuropejski humanizm.

- Cztery postaci męskie przedstawione są jako rycerze, ich twarze są typizowane (wszyscy mają zakręcone do góry wąsy, silnie zaznaczone podbródki i podobne kształty nosów). Twarze trzech mężczyzn w togach i wieńcach laurowych oraz kobiet są bardziej realistyczne (worki pod oczami, łysiejące czoło, garbaty nos). Przedstawione tutaj malarstwo jest wyrazem rozwoju w Toruniu od ok. 1570 r. malarstwa portretowego.

Fragment renesansowego polichromowanego stropu w wysokiej sieni kamienicy Ryenk Staromiejski 17

www.turystyka.torun.pl

FELIX VRBS TVTQVE PROPVGNACVLA MVRO
FIRMAT DVMLAXISITVRINORBE TOGIS
ATQVE VBI SVBIECTO CONCORDS CVM CIVE SENATVS
IVSTICIAM SANCTA CVM PIETATE FACIT
SERVMEST SEMIRVTAM CIRCVDARE TVRRIBVS ARCEM
ANTE FORES CVM IAM MARS TRVCVLENTVS ADEST
AETAQVE PRACIPITI NIE PROSVNT MOENIA VALLO
INTIMA DVM DISCORDS PRALIA CIVIS AGIT

Górna część portalu do Sali Rady (Senatu) z trzema manierystycznymi tarczami herbowymi przedstawiającymi : po lewej: św. Jana Chrzciciela w stroju rzymskim - patrona Starego Miasta Torunia, w środku: pierwotny herb Torunia z Matką Boską i Dzieciątkiem w bramie miejskiej, po prawej: aktualny herb Torunia.

Szczęśliwe miasto, które ubezpieczającym murem wzmacnia szanśce, gdy [ludzie] w rozwianych szatach chodzą po świecie, i gdzie zgodna z oddanymi jej obywatelami Rada świętej sprawiedliwości z sumiennością przestrzega. Za późno na pół zburzony zamek otaczać wieżami, gdy srogi Mars stoi już przed podwojami. I mury ze stromym wałem nic nie pomogą, skoro skłóćeni obywatele toczą walki wewnętrzne.

Średniowieczna koncepcja budowy miast przetrwała z niewielkimi zmianami aż do XVIII w., tj. do początku formacji kapitalistycznej

Największe miasta Rzeczypospolitej w 1. poł. XVII w.:

Gdańsk 64-77

(Wrocław 40)

Lwów 30

Warszawa 20

Poznań 20

Wilno 20

Kraków 18-20

Toruń 18-20

Elbląg 15

Rzemiosło: podstawa egzystencji większości
mieszkańców miast (30-50%)

Gdańsk: 3000 m., 50 c.

Poznań: 847 m., 31 c.

Lwów: 750 m., 40 c.

Toruń: 713 m., 53 c.

Kraków: 700 m.

Warszawa: 500 m., 25 c.

Lublin: 245 m., 22 c.